

Sigitas Narbutas

LITUANISTIKOS BARAVEDYS
 PROFESORIAUS JUOZO GIRDZIJAUSKO 70
 METŲ JUBILIEJŲ PASITINKANT

Nėra ko slėpti: šis ir, matyt, kone visi kiti straipsniai, šiemet skiriamai profesoriaus Juozo Girdzijausko asmenybei ir įvairiopai veiklai, bus pažymėti pagarbos Profesoriumi ženklai. Vis dėlto moksliniai interesai, lituanistikos būklės XX a. antrojoje pusėje ir šiandien įvertinimas pirmiausia verčia galvoti ne apie liaupses, o apie iškilau kūrėjo, jo kartos ir jo mokinių indėlį formuojant naujus lituanistikos horizontus. Teisingai, patikimai visa tai įvertinti nėra lengva, nes Profesoriaus gyventa ir kurta ne tiktai pastaraisiais Nepriklausomos valstybės metais, bet ir ypatingu ankstenu laikotarpiu – sovietmečiu. Be to, kiekvienas, studijų objektu pasirinkęs ne grupę, bet vieną *anų laikų* lituanistikos horizontus kūręs asmenį, taip pat susiduria su itin nelengvai įveikiama užduotimi to vieno asmenybės ir darbų apžvalgoje paliudyti ne tiktai apie pasirinktąjį, bet ir apie jį supusius, su juo petis petin kūrčius, taip pat jam ir kitiems dėl įvairių priežasčių trukdžiusius, jų darbams, lituanistikos savaimingai plėtrai kliūtis stačiusius, prieškario tradicijomis besirėmusios lituanistikos pavidalus sovietinėms doktrinoms adaptavusius asmenis. Sovietmečio, taip pat XX a. paskutiniojo dešimtmečio lituanistikos visapusiškas aptarimas tebelieka aktuali siekiamybė. Prie to bus dar kurį laiką einama, regis, paskirais takais ir barais, išvartytais žymiųjų XX a. antrosios pusės lituanistų. Vienas iš tokių, be abejo, yra profesorius Juozas Girdzijauskas – žmogus, kuriam vienu metu kartu su keliais kitais bendradarbiais ir bendraminčiais buvo lemta tapti moderniosios lietuvių filologijos tikraisiais kūrėjais.

Profesorius nuopelnus patvirtino šiemet suteiktoji Lietuvos mokslo premija. Juozo Girdzijausko kandidatūrą jai pasiūlė kolegos iš Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto ir vėliau jų siūlymą savo sprendimu parėmę nacionalinių premijų teikimo komiteto nariai Profesoriaus darbuose pirmiausia ieškojo reikšmingų mokslo

pasiekimų¹ ir juos pirmiausia teikdami išskėlė. Toks regos ir vertinimo laukas neatrodo pilnas. Kad ir kokie įspūdingi kartais būna pasikiro mokslininko darbai, bet jeigu jų toks asmuo įvairių visuomeninių negandų, nelaimių, kitąsyk netgi tragedijų akivaizdoje neparemia dar ir nepriekaištinga savo laikysena, taip pat iš būdo bruožų, į vienį jungiamų darbu bendruomenės labai ir prerogatyvų teikimu visuomeniniams idealams, amžių patikrintoms kultūros tradicijoms, taigi iš tokių būdo bruožų išaugančia sąmoninga pastovia altruistiška visuomeninė veikla, reikšmingais mokslo darbais, nepalaužiama pozicija svarbiaisiais gyvenimo ir mokslo klausimais, toks asmuo dažniausiai telieka nusipelnusių mokslo darbuotojų registro dalimi. Mokslo premijos paskyrimas Girdzijauskui kaip reta pasiteisina ne tiktai dėl reikšmingų mokslo veikalų, bet ir dėl visos jo veiklos, turinčios didžiulės kultūrinės ir pedagoginės vertės. Visa tai būtina liudyti, kartu tikintis, kad trūkstamas nesenos praeities detales ir čia prabėgomis paminėtų kitų asmenų veiklą *anuos laikus* dar prisimenąs skaitytojas ilgainiui papildys sava autentiška patirtimi ir tebegyvais prisiminimais.

PEDAGOGAS

Pedagoginė Profesoriaus veikla glaudžiai susijusi su darbu Vilniaus universitete. 1953 m. įstojęs į VU Istorijos ir filologijos fakultetą, lituanistikos studijas pats jame baigė 1958 m., sėkmingai apgynęs diplominį darbą iš Maironio eilėdaros ir pelnęs filologo, vidurinės mokyklos lietuvių kalbos ir literatūros mokytojo kvalifikaciją². Po studijų dvejus metus (1958 VIII–1960 VIII) dirbta vertėju Šalčininkų rajoninio laikraščio redakcijoje; tuo pat metu dar mokytojauta Šalčininkų darbo jaunimo vidu-

¹ Teikime Lietuvos mokslo premijų komitetui Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto taryba pasiūlė „prof. habil. dr. Juozapo Girdzijausko mokslo darbą *Lituanistinės literatūrologijos raidos pjūviai: eilėtyra ir istoriografija* (3 veikalai: 1. „Lietuvių eilėdara: silabinės-toninės sistemos susiformavimas“, V., 1966; 2. „Lietuvių eilėdara: XX amžius“, V., 1979; 3. „Lietuvių literatūros istorija. XIX a.“, V., 2001)“, žr. 2004-09-28 raštą Nr. R5-178, saugomą LLTI archyve.

² Čia remiamasi J. Girdzijausko asmens byla Nr. 3641, saugoma Vilniaus universiteto archyve. Ruošiant šią publikaciją nebuvo pasiremta nūnai Vilniaus universiteto bibliotekoje kuriamu ir tvarkomu Profesoriaus fondu (VUB RS F-292), kurio pagrindą sudaro birželio mėnesį VUB perduoti dokumentai iš asmeninio archyvo.

rinėje mokykloje. Paskui sugrįžta Universitetan³: 1960 X–1963 IX Juozas Girdzijauskas buvo Lietuvių literatūros katedros aspirantas. Baigiantis aspirantūros laikui disertacijos dėl įvairių priežasčių apginti nespėta, tad vėliau dar pusantrų metų teko atiduoti „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos“ vyriausiajai redakcijai (1963 IX–1965 III). 1965 m. kovo 15 d. Girdzijauskas pradėjo darbą Vilniaus universitete ir čia dėstė kone keturiasdešimt metų – iki išėjo pensijon 2002 m. 1965–1992 m. jo darbuotasi Lietuvių literatūros katedroje, 1992–1999 m. vadovauta paties įkurtai Literatūros teorijos katedrai. Kai ši 1999 m. buvo sujungta su kita ir performuota į Literatūros istorijos ir teorijos katedrą, Girdzijauskas iki 2002 m. buvo joje profesoriumi. Be to, 1992–2000 m. jis dar dirbo vyriausiuoju mokslo darbuotoju Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, vienu metu (1997–1998) buvo Mokslo ir enciklopedijų leidybos instituto vyriausiuoju redaktoriumi. 1966 m. Girdzijauskas apgynė kandidato disertaciją tema „Lietuvių silabinės-toninės eilėdaros susiformavimas“ (tais pačiais metais išėjo atskira knyga), o 1982 m. – daktaro (dab. habilituoto daktaro) disertaciją „Lietuvių eilėdara: XX amžius“, atskira knyga išėjusią kiek anksčiau (1979).

Toks būtų trumpas Profesoriaus gyvenimo aprašas, paremtas nūnai prieinamais sausais archyviniais dokumentais. Ilgainiui jie taps itin svarbiu šaltiniu asmeniui pažinti, bet jau dabar Profesorių netgi menčiau pažįstantiems žmonėms plika akimi matyti, kad tokie būdami jie mažai ką pasako apie daugelį svarbių dalykų. Mat vieni dokumentai pernelyg menkai charakterizuoja žmogaus ryšius su savimi ir aplinka, kuri tolyn smarkyn slepiasi po nelengvai permatoma užmaršties marška. Dokumentus turi papildyti amžininkų liudijimai, biografinio pobūdžio pasakojimai, taip pat šališkumo nevengiantys dienoraščiai ir kita. Kad ir kokie subjektyvūs būdami, pastarieji leidžia apčiuopti svarbesnius įvykius; jie gausiomis ir svarbiomis, bet paprastai į oficialius dokumentus nepatenkančiomis detalėmis charakterizuoja ne tik iškilias asmenybes, kūrusias naujus visuomenės kultūrinių, politinių ir kitokių lūkesčių horizontus, bet ir veikusias pačią visuomenę, jos dvasines būsenas, laikinas bei pastovias vertybių hierarchijas ir t.t. Todėl rašant apie nesenos praeities artefaktus, taip pat juos kūrusius žmones stačiai

³ Profesoriaus kolegos liudija, jog tuo ypač rūpinosi prof. Jurgis Lebedys, labai vertinęs buvusio auklėtinio gabumus, neeilinį talentą ir visada tikėjęs jo perspektyvomis. Už šią nuorodą dėkoju prof. Reginai Koženiauskienei.

būtina pasitelkti kaip įmanoma daugiau tokių liudijimų. Šiuo keliu pa-bandysime eiti ir šiame straipsnyje.

Lietuvių literatūros katedra nuo pat įkūrimo telkė itin pajėgius literatūros mokslininkus ir pedagogus. Taip buvo prieš tos katedros „valymą“ 1959–1961 m., taip liko ir po jo⁴. Iš Universiteto pašalintas gabias pedagoges ir mokslininkes netrukus pakeitė jų išugdyti jaunesnės kartos lituanistai. Kartu su kai kuriais katedros „senbuviais“, keliais iš kitų mokslo ir kultūros institucijų atėjusiais asmenimis jie sudarė tą lituanistikos branduolį, su kuriuo šiandien pagrįstai siejama įvairių literatūros mokslo disciplinų branda bei pačios katedros iškilimas aštuntame–devintame praėjusio amžiaus dešimtmetyje. Tada joje prof. Viktorija Daujotytė-Pakerienė dėstė literatūros mokslo įvadą, XIX a. antrosios pusės, taip pat XX a. pirmosios pusės lietuvių literatūros kursus, prof. Donatas Sauka – lietuvių tautosaką, prof. Vitas Areška – sovietmečio lietuvių literatūrą, doc. Adolfas Sprindis (1921–1986) – lietuvių kritikos istoriją, prof. Albinas Jovaišas – senąją lietuvių literatūrą, doc. Petronėlė Česnulevičiūtė – lietuvių dramaturgijos istoriją. Dirbdamas šioje katedroje, Girdzijauskas turėjo savą kursų ir darbų barą: Jis skaitė XIX a. pirmosios pusės lietuvių literatūrą (II kurso lituanistams), literatūros mokslo įvadą (pirmakursiams), literatūros teoriją (V ir VI k. stacionaro ir neakivaizdinio skyrių lituanistams), estetinės minties istoriją, eilėtyrą, vedė keletą seminarų ir speckursų.

Kartu su bendradarbiais ir bendraminčiais Profesorius darbo katedroje metais kūrė kitokį literatūros istorijos ir teorijos, taip pat lituanistinės veiklos lūkesčių horizontą nei buvo galima tikėtis griežčiau paisant ir laikantis nomenklatūrinių sovietinės valdžios šią veiklos sritį aptarusių įvairių normų, nurodymų ir įsakymų. Išskirtinėmis to horizonto ypatybėmis galima laikyti ne klasių kovos teorija grįstą, o iš tautos savaimingos istorijos, iš savų literatūros ir apskritai kultūros raidos dėsningumų išplaukusį požiūrį į lietuvių raštiją bei jos žymiuosius kūrėjus; ne socializmo statytojo „moralės kodeksais“, o humanistinėmis vertybėmis grįstą praeities ir dabarties kūrėjų vertinimą; ne paviršutiniško, link patyrimo nevedančio žinojimo, o visapusiško gilaus žvilgsnio į kultūrą, raštijos įvykius ir literatūros faktus formavimą. Ypač tai matyti iš ben-

⁴ Apie tai plačiai rašoma neseniai šios katedros jubiliejaus proga pasirodžiusiame leidinyje: *Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra 1940–2000*, sudarė Giedrius Viliūnas, (*Fontes historiae Universitatis Vilnensis*), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002.

dresnio turinio Profesoriaus paskaitų. Štai įvairiuose išrašuose iš Lietuvos literatūros katedros protokolų nurodyta jų skaičius „marksistinės-lenininės estetikos“ kursą⁵. Toks apibūdinimas gali nesunkiai suklaidinti žmogų, *anuos laikus* pažįstantį pirmiausia iš archyvinių dokumentų. Po oficialiu kurso pavadinimu slėpėsi svaresni, gilesni ir vertingesni dalykai. Ataskaitose bei gyvenimo aprašymuose šios tematikos paskaitas Profesorius vadino „literatūros teorijos kursu“⁶ ar „estetinės minties istorija“⁷, o viename interviu apie minėtą kursą papasakojo daugiau:

Rašiau apie poetiką, bet pagal išgales domėjausi ir platesniais dalykais. Neatsitiktinai pradėjau dėstyti kursą, tada vadintą „Marksistinė-lenininė estetika“. Čia buvo visiškas vakuumas. V. Areška [tuo metu Lietuvos literatūros katedros vedėjas – S.N.] klausia: ar nesutiktum? Sakau: jei leisit skaityti kaip noriu, sutinku. Areška: jo, jo. Ir pradėjau skaityti iš esmės estetikos istoriją – nuo pat Antikos, marksizmui palikdamas tik vieną klausimą. Buvo be galo įdomu – ir pačiam gilintis, ir kad studentai šį tą išgirstų.⁸

Kam teko savu metu šių paskaitų klausyti, prisimena tiek išpūdingos apimties bei turinio Europos estetikos ir literatūros mokslo raidą nuo Antikos iki XX a. vidurio, tiek ir Profesoriaus dėmesį literatūros teorijai ypač nusipelnusiems didiesiems filosofams: Aristoteliiui, Kantui, Bergsonui, Heideggeriui. Kartu su kai kurių kitų dėstytojų panašios apimties, turinio ir pobūdžio kursais (pavyzdžiui, Jono Dumčiaus (1905–1986) antikinės kultūros istorija, Dalios Dilytės-Staškevičienės antikine literatūra, Broniaus Genzelio filosofijos istorija, Irenos Valikonytės Lietuvos istorijos paskaitomis ir, suprantama, lituanistiniais Juozo Pikčilingio (1926–1991), Aldonos Paulauskienės, Evaldos Jakaitienės, Zigmo Zinkevičiaus, Vytauto Urbučio, Alekso Girdenio ir kai kurių kitų lietuvių kalbininkų bei literatūros mokslininkų kursais) Girdzijausko estetinės minties istorija sudarė pačią besiformuojančio jauno lituanisto pasaulėžiūros, o vėliau – ir pasaulėraiškos šerdį.

Dar vienu su pedagogine veikla ypač susijusiu ir humanistinėmis vertybėmis grįsto horizonto formavimą ypač paveikusių dalyku reikia

⁵ Pavyzdžiui: *Girdzijauskas Juozas, Benedikto*: Asmens byla Nr. 3641, lap. 28 recto.

⁶ *Ibid.*, lap. 89 recto.

⁷ *LLTI tarybos 2004-09-28 raštas Nr. R5-178 („Juozo Girdzijausko curriculum vitae“)*; saugomas LLTI archyve.

⁸ Liudvikas Gadeikis, „Prisipažinimai apie meną ir mirtį: Pokalbis su profesoriumi Juozu Girdzijausku jo medinėje trobelėje tarp knygų“, in: *Lietuvos aidas*, 1995 07 07, Nr. 139, p. 13.

laikyti itin pagarbų, taurų ir nesavanaudišką santykį su lituanistikos tradicijomis ir žymiaisiais jų kūrėjais, pirmiausia prof. Jurgiu Lebedžiu (1913–1970). 1957–1968 m. pasirodžius keliatomei „Lietuvių literatūros istorijai“ diachroniniuose literatūros mokslo tyrimuose buvo įmanu toliau diegti klasių kovos ir kitomis perdėm sociologizuotomis bei politizuotomis oficialiomis teorijomis grįstus kultūros ir meno vertinimus, formuoti šališką požiūrį į reikšmingiausių praeities kūrėjų asmenybes bei raštijos paminklus, ir apskritai keisti prieškariniu susiformavusią lituanistikos tradiciją okupacinei valdžiai naudingomis kryptimis. J. Lebedžio moksliniai interesai, tiek akademinėje, tiek populiarioje spaudoje paskelbti ir nepaskelbti straipsniai bei studijos aprėpė visą lietuvių raštijos paveldą nuo XVI a. pradžios iki XX a. vidurio. Teminė ir žanrinė praeities literatūros įvairovė šio mokslininko darbuose buvo visapusiškai atspindėta, o žymiausi jos kūrėjai iškelti paisant pirmiausia meno, o ne politizuotos sovietmečio tikrovės kriterijų. Suprasdamas Lebedžio darbų svarbą, Girdzijauskas per metus parengė įžymiojo literatūros tyrėjo straipsnių, recenzijų ir kitokių publikacijų dvitomį⁹, sulaukusį itin palankaus Lietuvos bei užsienio tyrinėtojų įvertinimo. Toliau sekė Lebedžio skaitytų paskaitų pagrindu parengta „Senoji lietuvių literatūra“ (1977) – iki šiol nepralenkta, jau tris dešimtmečius Lietuvos aukštosiose mokyklose vartojamas vadovėlis¹⁰. Galiausiai apie aukštus humanistinius asmenybės raiškos, prasmingos veiklos, darbo Tėvynei ir tautai idealus garsiai prabilta prisiminimų apie Lebedį rinkinyje, pasirodžiusiame 1983 m.¹¹

Pastaroji knyga reikšminga ne tiktai tiksliais Lebedžio charakteristikomis, svarbiais liudijimais apie jo asmenybę, veiklą, darbus, aplinką ir pačią sudėtingą epochą. Ji gražiai charakterizuoja ir patį sudarytoją. Kalbėdamas apie Lebedį, Girdzijauskas jau tada iškelė interesų platumą ir rūpinimąsi nacionaline kultūra, galias specialybės žinias ir gebėjimą specializaciją suderinti su universalumu, senųjų Europos ir kelių užsienio kalbų mokėjimą, platų akiratį vengiant „bet kokio užsisklendimo nuo didžiųjų gyvenimo ir kultūros problemų, bet kokio „provincialumo““ ir kt.¹² Girdzijausko mokiniai, bendradarbiai ir bendraminčiai gali

⁹ Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruose*, paruošė J. Girdzijauskas, d. 1–2, Vilnius: Vaga, 1972.

¹⁰ Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, paruošė J. Girdzijauskas, Vilnius: Mokslas, 1977.

¹¹ *Profesorius Jurgis Lebedys: [Straipsnių rinkinys]*, sudarė doc. Juozas Girdzijauskas, (Žymieji Tarybų Lietuvos mokslininkai), Vilnius: Mokslas, 1983.

¹² Juozas Girdzijauskas, „Pedagogo išmintis“, in: *Profesorius Jurgis Lebedys*, p. 90–91.

paliudyti, jog tie patys bruožai pirmiausia krinta į akis žvelgiant į Profesoriaus asmenybę. Atsakomybė už savo veiklą ir pasirinktą profesiją, tikslingas sugebėjimų, talento ir žinių panaudojimas tautos ir valstybės labui, padorumas ir sąžiningumas – ryškesnieji jos bruožai¹³.

Kalbant ir pasakojant, vertinant ir ieškant iškiliai asmenybei vietos kitų asmenų, istorijos įvykių ir kultūros artefaktų sandraupoje kalbėjimas apie vieną ir tą patį objektą neišvengiamai „pridengia“ kitus ne mažiau svarbius reiškinius. Be pastarųjų sunkiau įvertinti visumą, išryškinti sovietmečio ir jį Nepriklausomos valstybės pirmuoju dešimtmečiu pratęsusio *anų laikų* gyvenimo tendencijas. Profesoriaus prasmingas pedagoginis darbas reikalavo didžiulių pastangų dėl sovietmetį stabilizavusių, psichologinių, emocinių, materialinių ir t.t. gerbūvį su juo siejusių asmenų priešinimosi laisvai žmogaus ir visuomenės minčiai, laisvai tos minties raiškai ir sklaidai. Apskritai sovietmečio negalima tinkamai įvertinti žvelgiant vien tikta į kurią nors vieną asmenų grupę: sovietinio režimo šalininkų, jam kasdiene veikla oponavusių kultūrininkų ar pagrindyje veikusių ryžtingų to režimo priešininkų. Skirtingų, ne kartą priešingų interesų raiškos, varžytuvių, o kartais ir paslėptos kovos frontas *anais laikais* ėjo kiekvienoje kultūrinės, pedagoginės, mokslinės veiklos erdvėje, taigi ir Filologijos fakultete. Čia visa tai atsispindėjo skirtingais pedagoginio darbo stiliais, paskaitų turiniais, popaskaitine veikla ir t.t.

Išlaikyti orią laikyseną, nemeluoti nei sau, nei studentams reikėjo pilietinės drąsos. Tai – dar vienas ryškus Profesoriaus asmenybės, o kartu ir pedagoginės veiklos bruožas. Pilietinę drąsą Girdzijauskas demonstravo ne vienąsyk. Čia galima prisiminti jo disertacijos gynimą 1982 m. Gynime kaip oficialusis oponentas dalyvavo profesorius Michailas Gasparovas, pagarsėjęs tyrimais iš klasikinės filologijos ir eilėtyros, žinomas reikšmingų Antikos, Viduramžių ir vėlesnių laikų literatūros paminklų vertėjas. Pasiklausyti abiejų filologų diskusijos susirinko pilna Krėvės auditorija. Tada ne vienas išgirdo, jog Girdzijauskui tasai habilitacinio darbo gynimas – jau antras. Pirmąsyk disertacija apie XX a. lietuvių eilėdaros pavidalus bei raidą gynimui buvo parengta dar 1975 m. (tų metų birželio 1 d. buvo paskirtas gynimas¹⁴). Tačiau tada

¹³ Be kitų dalykų, apie tai Profesorius kalba interviu su Rimantu Skeiviu, pavadintame „Lietuvos senos giminės pražuvime sveikos liko...“, žr.: *Literatūra ir menas*, 1999 m. lapkričio 6 d., Nr. 45 (2769), p. 3.

¹⁴ Aprašyta remiantis Profesoriaus pasakojimu 2005 04 28, taip pat anketa, publikuota leidinyje: *Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra 1940–2000*, p. 239.

sutrukdyta ją ginti: sovietinio režimo šalininkams užkliuvo disertacijos skyriai, kuriuose analizuota Bernardo Brazdžionio ir Jono Aisčio eilėdara, plačiai aptarta abiejų poetų kūryba iki Antrojo pasaulinio karo. Jono Bielinio, partijos centro komitete kuravusio kultūros, mokslo ir meno reikalus, nurodymu keletas asmenų iš įvairių institucijų parašė disertacijai vidines recenzijas, o likus savaitei iki gynimo Filologijos fakultete buvo surengtas parašyto darbo „teismas“. Be autoriaus, jame dalyvavo Henrikas Zabulis, Juozas Stepšys (oficialieji „kaltintojai“), taip pat specializuotosios mokslo tarybos pirmininkas Jonas Palionis ir katedros vedėjas Vitas Areška. Girdzijauskas buvo kaltinamas dėl metodinių klaidų (dėmesio „buržuaziniams poetams“, jų kūrybos palankaus vertinimo) ir verčiamas rašyti prašymą atidėti disertacijos gynimą. Kolegos, pirmiausia Palionis, gynė mokslininką, kreipdami pareigūnų dėmesį į palankius specialistų iš Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bei kitų mokslo įstaigų vertinimus, gautus teigiamus atsiliepimus ir parengtus visus dokumentus. Bielinio nurodymas sutrukdyti gynimą buvo įvykdytas pagrasinus Girdzijauską šalinti iš Universiteto, jeigu jis neprašys disertacijos gynimo atidėti. Partijos veikėjų numatymu, toksai prašymas turėjo gynimą nukelti neribotam laikui. Mat buvo žinoma, jog tų metų rudenį keisis procedūriniai reikalavimai gynimams; pagal vieną iš jų daktaro disertacijas nuo rudens reikės versti į rusų kalbą (iki tol jas gynimui buvo galima teikti gimtosios kalbomis), todėl patsai vertimas iš pretendentų savaime pareikalaus nemažai laiko. Profesorius parašė tokį prašymą. Kaip parodė įvykiai, gynimas įvyko ne iš karto ir ne kitamet, o po ilgų septynerių metų. Be to, tais pačiais 1975-aisiais disertacijos pagrindu parengta knyga buvo nebeišleista nė „Vagos“ leidykloje, kuriai Profesorius buvo prieš tai įteikęs savo tekstą.

Vis dėlto tuo metu visuomenės lituanistinių lūkesčių horizontuose jau buvo įvykę reikšmingų permainų. Sovietinei valdžiai sugebėta opuonuoti įvairiais lygiais, įvairiais pavidalais, įvairiomis progomis ir įvairiose vietose. Padedamas vieno iš tokių oponentų, „Mokslo“ leidyklos vadovo Juozo Vaitkaus, Profesorius 1979 m. disertacijos tekstą publikavo „Moksle“, vėliau rado vertėją ir per keletą metų parengė disertacijos vertimą į rusų kalbą¹⁵. Tuo pačiu metu nemažai padaryta

¹⁵ Girdzijausko dviejų dalių habilitacinė disertacija saugoma Vilniaus universiteto Rankraščių skyriuje: *Литовское стихосложение XX века* (Вильнюс, 1981; d. 1 – 356 p., d. 2 – 571 p.), VUB RS – F 76-2529.

skelbiant Lebedžio palikimą, renkant prisiminimus ir rengiant šio didžio lituanisto darbų apžvalgą bei vertinimus. 1977 m. išėjo Lebedžio „Senoji lietuvių literatūra“, o 1983 m. – minėtoji knyga „Profesorius Jurgis Lebedys“. Abiejose visuomenei, pirmiausia studijuojančiam lituanistiką jaunimui, buvo parodyti Lebedžio pedagoginio darbo principai, atskleista jo vertinga praktika ir nubrėžti reikšmingi lituanisto gyvenimo ir darbo idealai.

Teisybės labai reikia pasakyti, kad minėtas „teismas“ Profesoriaus gyvenime nebuvo paskutinis. Sovietinio gyvenimo praktikas primena Literatūros teorijos katedros likvidavimas 1999 m.¹⁶ Rektoriui Rolandui Pavilioniui pasiūlius ją Profesorius didžiulėmis pastangomis įkūrė 1992 m. Katedra buvo sumanyta kaip centras, turėjęs teorinių disciplinų kursais papildyti kitose Filologijos fakulteto katedrose dėstomų dalykų repertuarą ir taip padėti joms paruošti visokeriopai išsilavinusį humanitarą. To centro ateitį Profesorius siejo su savo paties ugdytais jaunais mokslininkais: Gyčiu Vaitkūnu, Vytautu Straiziu, Regimantu Tamošaičiu, Pauliumi Subačiumi ir kitais. Jų (pirmiausia P. Subačiaus) aktyvi veikla ir nesovietiniai asmenybės raiškos pavidalai kai kuriuos vyresnės kartos kolegas gerokai trikdė. Fakulteto katedrose kildavusios ir kartais dekanato bei tarybos posėdžius pasiekdavusios diskusijos pasaulėžiūriniais, profesiniais, metodiniais ir kitokiais klausimais fakultetui būtų išėjusios į naudą: dabar išgyvenamą sunkmetį jis būtų galėjęs pasitikti atsinaujinęs ir pasiruošęs anksčiau nei užgriuvo įvairios rimtos bėdos. Vis dėlto dialogo ir diskusijų su jaunimu teikiamomis galimybėmis tada nebuvo pasinaudota. Pasidavęs vienos žinomos *anų laikų* profesorės, vadovavusios Visuotinės literatūros katedrai, įkalbinėjimams rektorius pradėjo rodyti nepasitenkinimą Girdzijausko darbuotojais. Tuo metu iš studijų užsienyje grįžo viena fakulteto absolventė. Sužinojusi apie nekolegišką minėtų asmenų puolimą prieš Profesorių ir jo vadovaujamą katedrą, ji parašė ir „Literatūroje ir mene“ paskelbė apie tai straipsnį¹⁷. Čia buvo šmaikščiai apibūdinta padėtis fakultete, Literatūros teorijos katedra –

¹⁶ Aprašyta remiantis Profesoriaus pasakojimu 2005 04 28.

¹⁷ Jolita Adomėnienė, „O kam ta teorija?!\", in: *Literatūra ir menas*, 1998 m. gegužės [! birželio] 13 d., Nr. 24 (2696), p. 14. Slogios, darbui ir kūrybai nepalankios aplinkos Universitete atsiradimas 1998–1999 m. buvo nesky pastebėtas. Autoriai jį siejo išimtinai su andainykščio rektoriaus veikla, žr.: Tomas Daugirdas, „Vilniaus universiteto istorinė savimone 1989–1999“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 1999, Nr. 9–10, p. 509–510.

pagirta, o Visuotinės literatūros – papeikta. Ši publikacija taip pat galėjo ir turėjo paskatinti fakulteto žmones diskusijai bei permainingoms laikantis europinių bendravimo, taip pat bendro darbo, triūsio bendram labai tradicijų. Tačiau vėl buvo nueita *anais laikais* įsisavintu keliu. Sušaukęs kolegas iš Lietuvių literatūros ir Literatūros teorijos katedrų, rektorius surengė „teoretikų“ „teismą“ (1998 VI 16), jo metu viešai apkaltino Profesorių inicijavus Universiteto, tada nepelnytai tapatinto su Visuotinės literatūros katedra, šmeižtą. Litanistai nepalaikė Universiteto vadovo (viršininkui pritarė tik vienas andainykštis Universiteto prorektorius mokslo reikalams), todėl katedra dar metus gyvavo. Vis dėlto nei minėta profesorė, nei rektorius nenurimo, ieškojo progos įvykdyti sumanyta. Todėl veikia su Girdzijausku nebebuvo pratęsta darbo vedėjo pareigose sutartis, o „teoretikus“ liepta sujungti su tos pačios profesorės vadovaujamu kolektyvu įkuriant naują – Literatūros teorijos ir istorijos – katedrą. Fakulteto garbei reikia pasakyti, kad renkant naujos katedros vedėją darbuotojai didžiąją balsų dalį atidavė ne poniai, o Profesoriaus bendradarbiui ir bendražygiui prof. Kęstučiui Nastopkai.

Kad ir pasibaigęs šitaip, vis dėlto pats Literatūros katedros įkūrimas, jos kelerių metų darbas ir vėlesnė veikla nauju pavidalu priklauso prie Profesoriaus pedagoginio darbo laimėjimų. Literatūros mokslas Lietuvoje tuo metu buvo priėjęs tam tikrą kryžkelę. Visuomenėje, pirmiausia humanitarų sluoksniuose, tuo metu jau buvo suvokta būtinybė turėti naujo turinio, iki tol Lietuvoje plačiau netaikytais modernesniais tyrimo metodais parašytą literatūros istoriją. Reikėjo iš naujo aptarti tiek gausius senosios raštijos paminklus, iki tol dėl įvairių priežasčių arba vertintus labai nepalankiai, arba išvis nutylėtus, tiek be galo įvairų, reikšmingą ir daugeliu aspektų novatorišką išeivijos kūrybinį paveldą. Nuo XX a. septintojo dešimtmečio tiek Europoje, tiek ir kitur pasaulyje atsirado kelios naujos literatūros teorinių tyrimų kryptys, susikūrė nemažai įvairių metodiką tiems tyrimams taikiusių mokyklų. Buvo paskelbta daug reikšmingų teorinių veikalų. Visa tai reikėjo perimti, kūrybingai įsisavinti, o vėliau – panaudoti rašant naujas – kitokias – lietuvių literatūros istorijas, taip pat monografijas apie reikšmingesnius raštijos įvykius, reiškinius ir kūrėjus. Tuo turėjo užsiimti ir užsiėmė pirmiausia Profesoriaus ugdyti Lietuvių literatūros, Literatūros teorijos ir Literatūros istorijos ir teorijos katedrų absolventai.

Be sovietinėms doktrinoms oponavusių paskaitų kursų, reikšmingų pedagoginių lituanistikos publikacijų, Profesoriaus pedagogo talentą apibūdina taip pat ir jo parengti aukščiausių kvalifikacijų mokslininkai. Vadovaujant Profesoriumi daktaro disertacijas parengė ir sėkmingai apgynė tuzinas šiandien žinomų specialistų: Daujotytė-Pakerienė, Petras Skirmantas, Regina Koženiauskienė, Darius Kuolys, Irena Skurdenienė, Dainora Pociūtė-Abukevičienė, Rimantas Skeivys, Regimantas Tamošaitis, Paulius Subačius ir kiti¹⁸. Jų būrį padidina tie jaunuoliai (Julius Keleras, Sigitas Daukša – „iš viso bus koks *desėtkas*“), kurie su Profesoriaus rekomendacijomis išvyko studijuoti į užsienį¹⁹, vėliau apgynė disertacijas, nūnai sėkmingai dirba ir prasminga mokslinė, pedagoginė ir apskritai visuomeninė veikla reiškiasi, puoselėdami tas pačias lituanistines tradicijas.

MOKSLININKAS

Kalbant apie Profesoriaus mokslo nuopelnus pirmiausia iškeliami jo eilėtyros ir istoriografijos darbai. Žvelgdami plačiau ir ieškodami tokių mokslo publikacijų, kurios ne mažiau už minėto turinio veikalus formavo visuomenės kultūrinių lūkesčių horizontą, drįstame nurodyti dar gausius praeities raštijos paminklų leidimus, Girdzijausko parengtus vieno ar su talkininkėmis bei talkininkais.

Pokario metais lietuvių eilėtyroje buvo šis bei tas padaryta. Marcelinas Ročka (1912–1983) 1949 m. apgynė daktaro disertaciją apie Kristijono Donelaičio eilėdarą (tai buvo pirmoji pokario metais lituanistinė disertacija). Joje klasikinės filologijos specialistas atskleidė Donelaičio eilėdaros ypatumus, remdamasis daugiausia XX a. pirmos pusės ir dar ankstesniais pasiekimais tiriant Antikos poetų kalbos ypatybes ir taikydamas bei diegdamas antikinės eilėdaros terminiją, sąvokas ir konceptus senosios lietuvių literatūros studijose. Apčiuopęs ir apibūdinęs

¹⁸ Apie tai daugiau žr.: *Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra 1940–2000*, p. 242.

¹⁹ Iš Profesoriaus pasakojimo 2005 05 03. Pakviestas prof. Rimvydo Šilbajorio, 1988 m. J. Girdzijauskas apsilankė JAV, kur dalyvavo Baltų studijų konferencijoje. Viešnagės metu Profesorius susipažino su iškiliais JAV lietuvių kultūrininkais: mokslininkais, pedagogais, rašytojais, žurnalistais. Be kitų dalykų, jo kalbėta ir apie jaunosios lituanistų kartos ugdymą, lavinimą ir ruošimą Amerikos aukštosiose mokyklose. Šiuo reikalu tada ir vėliau jam talkino ir ypač daug lietuvių akademinio jaunimo labai padarė prof. Violeta Kelertienė.

Donelaičio hegzametų specifika, Ročka vėliau savo išvadas kartojo tiek straipsniuose apie Donelaitį, tiek ir apie kitus senosios lietuvių literatūros paminklus²⁰.

Vėlesni reikšmingi poslinkiai lietuvių eilėtyroje susiję su reikšmingais kai kurių kalbininkų darbais iš lietuvių fonologijos ir akcentologijos. Šios kalbotyros disciplinos Lietuvoje subrendo kaip tikrai XX a. septintame ir aštuntame dešimtmėčiais. Taip tvirtinti leidžia tada pasaulinio baltistikos ir lituanistikos mokslo pastebėti ir aukštai įvertinti Jono Kazlausko (1930–1970) ir jaunesniųjų kolegų: Zigmo Zinkevičiaus, Vytauto Mažiulio, Alberto Steponavičiaus, Alekso Girdenio, Adelės Ligonaitės ir kitų, darbai, publikuoti Lietuvoje.

Žinodamas apie visus šiuos darbus, taip pat pasirėmęs gausiais teoriniais rusų, lenkų, vokiečių, prancūzų ir kai kurių kitų tautų mokslininkų darbais, Girdzijauskas pirmasis įvertino lietuvių eilėdaros sistemų raidą ir kaitą nuo Martyno Mažvydo iki Vinco Mykolaičio-Putino. Tyrimų rezultatus mokslininkas publikavo gausiuose straipsniuose²¹, o apibendrino dviejose disertacijose ir jų pagrindu parengtose monografi-jose²². Apskritai jo nubrėžti lietuvių eilėdaros chorizontai dar reikalauja išsamaus tyrimo ir įvertinimo, bet jau dabar galima nurodyti keletą labai

²⁰ Svarbiausieji pakartotiniai paskelbti leidinyje: Marcelinas Ročka, *Rintiniai raštai*, sudarė ir parengė Mikas Vaicekauskas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 11), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002. – Žinodamas apie juos, Profesorius išsamiau Donelaičio eilėdaros daktaro disertacijoje ir 1966 m. išėjusioje studijoje nebeaptarė. Vis dėlto Ročka ir juo, matyt, kliaudamasis Girdzijauskas „Metų“ eilėdaros savitumo iki galo neatskleidė. Tai vėliau pavyko padaryti Profesoriaus kolegai Aleksui Girdeniui. Jo tyrimo išvados, pavadintos „Naujesnis žvilgsnis į K. Donelaičio hegzametą“, buvo paskelbtos 1989 m. *Pergalėje* (Nr. 1, p. 100–111). Papildytas ir išplėstas straipsnis apie tai vėliau buvo publikuotas viename leidinyje („Metų“ hegzametas“, in: *Darbai apie Kristijoną Donelaitį*, Vilnius: Vaga, 1993, p. 60–96), paskui perspausdintas akademiko raštų rinkinyje (*Kalbotyros darbai*, t. 3: 1988–2000, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 75–106).

²¹ Nemaža jų dalis suregistruota bibliografijėlėje: *Juozui Girdzijauskui – 60*, parengė Rūta Melinskaitė (ats. redaktorė) [ir kt.], Vilnius: Baltos lankos, 1995. – Gerokai papildytas nespausdintas sąrašas buvo parengtas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute teikiant paraišką dėl 2004 m. Lietuvos mokslo premijos suteikimo Profesoriumi (priedas prie 2004 09 28 rašto Nr. R5-178, saugomo LLTI archyve). Jo pagrindu šiame *Senosios Lietuvos literatūros* tome spausdinama Dalios Bufaitės sutvarkyta Profesoriaus darbų bibliografinė rodyklė.

²² Juozas Girdzijauskas, *Lietuvių eilėdara*: Silabinės-toninės sistemos susiformavimas, Vilnius: Vaga, 1966; Idem, *Lietuvių eilėdara*: XX amžius, Vilnius: Mokslo, 1979.

svarbių Profesoriaus atlikto šioje srityje darbo ypatybių. Pirmiausia Girdzijausko eilėtyros darbuose buvo pateiktas nuoseklus lietuvių poetinės kalbos raidos vaizdas nuo Martyno Mažvydo iki Vinco Mykoliaičio-Putino. Formaliai žiūrint tokių vaizdų jau būta (pirmiausia derėtų nurodyti korsakinę Lietuvių literatūros istoriją), tačiau su jais lyginant iškyla didžioji Girdzijausko atlikto darbo vertė. Analizuojant kalbą jam rūpėjo atskleisti ir parodyti meninę lietuvių poezijos vertę pačiais įvairiausiais lygmenimis (vieno kūrinio, vieno autoriaus, mokyklos ir epochos). Tyrimas – stulbinamos apimties, kruopštumo ir išsamumo, o jo išvados – nepolitizuotos. Tyrėjo dėmesys nukreiptas išimtinai į literatūros kūrinį ar tų kūrinių grupę stengiantis suprasti ir paaiškinti jo ar jų santykiai uždarą, saviems meninės prigimties dėsniams, kūrėjų talentams bei meninei tradicijai paklūstančią sistemą ir tokių sistemų grupę, nedarant jokių reveransų sovietinio literatūros „kanono“ iškeltiems ar žemėn nublokštiems kūrėjams. Taip buvo sutvirtinta autentiška tradicija, besiremianti į prieškarinio literatūros mokslą, pirmiausia į Putino literatūros paskaitose ir lietuvių raštijos istorijos tyrimuose duotą lietuvių literatūrinės tradicijos, kūrybos ir t.t. sampratą. Savu metu ją pratęsė Jurgis Lebedys, o tada šalia Lebedžio atsistojo dar ir Juozas Girdzijauskas.

Profesoriaus tyrimuose, skirtuose, regis, tokiems „apolitiškiems“ dalykams kaip metrika, strofika ir kt., į deramą vietą buvo iškelti meninės kūrinio vertės, estetinės literatūros reiškinių prigimties ir kiti svarbūs dalykai. Užtenka paimti kurį nors fragmentą iš Profesoriaus monografijų, kad tuo akivaizdžiai įsitikintume. Štai, kaip, pavyzdžiui, jis analizuoja Maironio elegiją „Užmigo žemė“:

Trijuose posmuose sukaupia tiek daug gilaus jausmo, kad kiekvienas jo virpesys palieka pėdsakus kalbos intonacijoje. Pirmajame posme iš karto lėtu ritmu nusidriekia metoniminis vaizdas („Užmigo žemė“). Pauze jis įprasminamas; čia jau susikaupia ir visa dvinarės antitezės emocinė ir dinaminė jėga. Ji greitėjančiu tempu ima veržtis („tik“ nekirčiuojamas), tačiau staigiai atsimuša į vienskiemenę klauzulę, išskirdama žodį „dangaus“; pauzėje ji vėl sukaupia savo jėgą ir antroje eilutėje išsilieja inversija, kylančia melodine linija. Tačiau sakinytis dar nesibaigia, todėl trečia eilutė, kuri dinaminio atžvilgiu pakartoja antrąją, melodiškai nuo pastarosios skiriasi. Tą skirtumą dar labiau sustiprina nevienodos klauzulės; be to, pasigirsta klauzulių garsinis sutapimas (sparnas miego malonaus... dangaus), kurį dar lydi ir su žodžiu „dangaus“ susijusio viso prasminio vieneto („dangaus negėsta akys sidabrinės“) pakartotinis priminimas. Tačiau ir šioje pauzėje sakinio intonacija nesibaigia; jos prasminis svoris čia dar stipresnis, negu po pauzės antrosios eilutės gale. Sakinio pabaiga nukeliama į paskutinę, ketvirtąją eilutę. Nuo jos dabar priklauso viso posmo emocinis poveikis. Tačiau ji sukonstruota labai subtiliai: nuo žodžio „tik“ teisingo

įjungimo į eilutės intonacinę kreivę priklauso viso antitezės antrojo nario prasminis atspalvis. „Tik“ neturi pilno ritminio kirčio ir nėra visai be kirčio; taip pat jis neturi nuskambėti labai trumpai, stakato. Bet, kokie bebūtų tie intonaciniai niuansai, ši eilutė vis tiek sudarys dinaminį kontrastą su ankstesnėmis eilutėmis. [...]

Antras posmas – aukščiausias emocinės įtampos laipsnis.

Neužmigdyt naktis žvaigždės,
Nenuramins širdis troškimų.

Kaip gali naktis užmigdyti žvaigždes, jeigu ji jas uždega! Kaip gali širdis nuraminti troškimus, jeigu ji juos pagimdo! Staigiai pakilęs susijaudinimas išsilieja greitesniu tempu: eilutės pradžioje nėra ritminio kirčio. Įsisiūbavusi dinaminė banga kulminuoja trimis ritminiais kirčiais, kurie tampa itin pabrėžti. Antrasis paralelizmo narys išsilieja vėl tokia pat intonacine banga. [...]²³

Po taip aptarto viso „Pavasario balsų rinkinio“ daromos reikšmingos, politiškai ar klasiškai angažuotai kritikai neįveikiamos išvados:

Maironis, visus – tiek semantinius, tiek intonacinius – eiliuotinės kalbos elementus (dinamiką, melodiką, sintaksinę struktūrą) padaręs betarpiška poetinio pergyvenimo išraiška, tuo pačiu pasiekęs organišką turinio ir formos vienybę, psichologinį įtinkamumą ir sugestiją, ne tik galutinai įteisino silabinę-toninę eilėdarą, bet ir atvėrė naujas perspektyvas jos raidai, kartu nulemdamas ilgalaikį jos dominavimą lietuvių literatūroje.²⁴

Šitai tirdamas ir vertindamas, mokslininkas pasistengė apibūdinti kiekvieną bent kiek reikšmingesnę kūrėją, nepaisydamas kokių nors paraliteratūriniu su tiriamais kūrinių ar poetais susijusių dalykų (pavyzdžiui, klasinės kilmės, luominės ar kitokios priklausomybės ir pan.). Abiejose monografijose buvo pateiktas tam tikras literatūros kanonas, paremtas santykinai nepriklausomais, meninio pasaulio realybėje didesnės vertės turinčiais kriterijais. Lietuvių poezijos viršūnėmis aiškiai buvo nurodyti Danielius Kleinas, Saliamonas Slavočinskis, Kristijonas Donelaitis, Antanas Strazdas, Antanas Baranauskas, Antanas Vienažindis, Pranas Vaičaitis, Maironis, Kazys Binkis, Salomėja Nėris, Vincas Mykolaitis-Putinas. Šiame sąrašė turėjo būti dar Jonas Aistis ir Bernardas Brazdžionis, tačiau, kaip minėta aukščiau, jų kūrybos įvertinimo leidžiant monografiją dėl sovietinės valdžios šantažo teko atsisakyti.

²³ Juozas Girdzijauskas, *Lietuvių eilėdara: Silabinės-toninės sistemos susiformavimas*, p. 227–228.

²⁴ *Ibid.*, p. 269.

Kanono buvimas leidžia aprėti didesnę literatūros horizontą, išryškina iki tol menkliau apžvelgtus plotus, nubrėžia svarbiausių, neatidėliotinių darbų gaires. Turėdamas tokią darbų panoramą, mokslininkas gali ir pats sėkmingai bei kūrybingai dirbti, ir telkti kitus prasmingoms lituanistikos studijoms. Literatūros viršūnės visuomet stovi ant tvirto pamato – literatūros mokslo ir kasdienio literatūrinio gyvenimo. Literatūros tradicijos gyvybingumą liudiję senosios raštijos artefaktai *anais laikais* tebuvo pradėti publikuoti. Kad ir labai sunkiai, pokario metais keletą reikšmingų publikacijų parengė ir paskelbė Lebedys. Toliau dirbo kiti – ne tik literatūros mokslininkai, bet ir kalbininkai, istorikai, bibliotekose, archyvuose ir kituose gyvuose kultūros židiniuose dirbę asmenys. Juozas Girdzijauskas ir čia išvarė matomą sočią vagą. Vienas pats ar su pagalbininkais Profesorius paskelbė reikšmingą lietuvių poetikos antologiją²⁵, taip pat įvairių autorių: Valerijono Ažukalnio²⁶, Kristijono Gotlybo Milkaus²⁷, Henriko Radausko²⁸, Simono Stanevičiaus²⁹, raštų.

Taip dirbant savaime atėjo laikas stambiems apibendrinamojo turinio darbams, naujai lietuvių literatūros istorijai. Mat sovietmečiu lietuvių literatūros istoriografija rutuliojosi ne vienu, o mažiausiai keturiais keliais³⁰: vulgariai Marxo ir Engelso idėjas supratusio, tiesmukai Lenino teorijas perėmusio Zigmo Angariečio (pastarojo darbais sovietinėje Lietuvoje rėmėsi ir jo idėjas skleidė Zinkus), kiek liberalesnio Broniaus Pranskaus-Žalio, taip pat Kosto Korsako, sovietmečiu nuosekliai variusio „Trečiojo fronto“ vagą. Ketvirtos krypties pradininku Profesorius laiko Vincą Mykolaitį-Putiną, o jo darbų tęsėju – Jurgį Lebedį. Jų darbams būdingas pagarbus dėmesys analizuojamojo kūrinio ar ir visos kurio nors rašytojo kūrybos meninei vertei, jautrumas estetinei žodžio

²⁵ *Lietuvių poetikos pradmenys*, parengė Juozas Girdzijauskas, (Poezijos biblioteka *Versmės*), Vilnius, Vaga, 1985.

²⁶ Valerijonas Ažukalnis, *Raštai lietuviški*, paruošė J. Girdzijauskas, (*Lituanistinė biblioteka*), Vilnius: Vaga, 1968, 365 p.: faksim.

²⁷ Kristijonas Gotlybas Milkus, *Pilkainis*: Poezija, proza, parengė Liucija Citavičiūtė, Juozas Girdzijauskas; įvadą ir paaiškinimus parašė Juozas Girdzijauskas, (*Versmės*), Vilnius: Vaga, 1990, 476, [2] p., [8] iliustr. lap.: iliustr.

²⁸ Henrikas Radauskas, *Pasauliu netikiu, o Pasaka tikiu*, sudarė Juozas Girdzijauskas, Žilvinas Piličiauskas, (*Mokinio biblioteka*), Kaunas: Šviesa, 1993, 256 p.: iliustr.

²⁹ Simonas Stanevičius, *Dainos žemaičių*, parengė Juozapas Girdzijauskas, redaktorius Gytis Vaškėlis, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, 179 p.: faksim., gaid., 2 kompaktinės plokštelės.

³⁰ Iš pokalbio su J. Girdzijausku 2005 05 03.

raiškai, pastanga apibūdinti lietuvių literatūros raidą nuo seniausių raštijos paminklų estetinės raiškos ir meninio pasaulio brandos, gimtosios kalbos lavėjimo, augimo, grynumo ir kai kuriais kitais požiūriais.

Lebedžio tyrimus ir studijas pratęsia vėlyvieji Girdzijausko darbai iš literatūros istorijos, pirmiausia monumentalioji *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*³¹, parašyta talkinant kai kuriems bendradarbiams ir bendraminčiams (Reginai Mikšytei, Vandai Zaborskaitei, Janinai Žėkaitei, Irenai Skurdenienei, Pauliui Subačiui ir kitiems). Veikalas kurtas ypatingu metu: pirmuoju atkurtos nepriklausomos valstybės dešimtmečiu. Ši reikšminga aplinkybė savaime kreipė autorių pastangas daugiau dėmesio skirti dalykams, kurių pilno, išsamaus, teisingo, jokiomis ideologinėmis nuostatomis neiškraipyto vaizdo *anais laikais* nesusidaryta, o būtent, epochos estetiniam kontekstui, tautos kultūriniam gyvenimui, tą gyvenimą formavusiems lietuvių kultūros ramsčiams bei to gyvenimo fone iškilusioms literatūros aukštumoms. Visos epochos, Girdzijausko pradedamos nuo XVIII a. pabaigos, o užbaigiamos XX a. pradžia, kultūriniai vaizdai, jos literatūriniai „portretai“ buvo tapomi reginti juos ne vienintelėje, o tik vienoje iš kelių turtingos lietuvių raštijos galerijos salių. Pagarba vertingosioms senosios raštijos tradicijoms, senųjų literatūros paminklų kaip idėjų ištakų, kaip meninės atramos traktavimas ir XIX a. lietuvių literatūros vertinimas atsižvelgiant į velesnę jos raidą leido išryškinti ir argumentuotai pagrįsti tos raidos per visą XIX amžių kryptis, apimtis, turinį, kitas svarbias procesines charakteristikas. Veikale taip pat pasistengta aprėpti visus bent kiek reikšmingesnius literatūros artefaktus apibendrinant ilgų dešimtmečių ligtolinius istorikų, bibliografų, archyvininkų, enciklopedininkų, galiausiai literatūros istorikų tyrimus. Enciklopedinis Girdzijausko su talkininkais parašytos istorijos pobūdis – dar viena teigiama šio veikalo ypatybė, dar vienas gyvas jo išliekamosios vertės šaltinis.

Šitai galima žvelgti ne tik į kelias skirtingas, tarpusavyje susijusias XIX a. kultūros bei literatūros apžvalgas, bet ir į veikale pateiktas iškilnesniųjų rašytojų kūrybos apžvalgas. Vertindama Profesoriaus atliktą darbą, literatūros tyrėja Brigita Speičytė taikliai nurodė, jog minėtos apžvalgos ir visas veikalas pateikė visuomenei tam tikrą lietuvių lite-

³¹ *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*, sudarytojas ir vyriausiasis redaktorius Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

ratūros kanoną³². Jo vertę sudaro ne tik tai jo turinys, bet ir jo keliami reikšmingi teoriniai, metodiniai, interpretaciniai ir kitokie iššūkiai. Atsakydama į tuos iššūkius, jau kita literatūros istorikų karta turėtų parašyti kitų šito pobūdžio veikalų. O tai – dar viena teigiama šio veikalo ypatybė ir dar vienas gyvas jo išliekamosios vertės šaltinis.

VISUOMENININKAS

Angažavimasis visuomeninei veiklai veikiausiai išplaukia iš kiekvieno asmens prigimties. Lavėjant ir bręstant tą angažavimąsi palaikančios būdo savybės gali būti puoselėjamos, o gali ir apnykti, sumenkėti. Profesorius polinkį į prasmingą visuomeninę veiklą ypač sustiprino studijos Vilniaus universitete. Jos buvo kontroversiškos. Kaip prisimena Profesorius³³, specialybės dalykų tada buvo labai mažai; studijų programų ir laiko didesnę dalį sudarė vadinamųjų visuomeninių mokslų „disciplinos“: istorinio ir dialektinio materializmo, marksistinės-lenininės filosofijos, TSKP istorijos, mokslinio ateizmo ir kitokie kursai, seminarai bei specialieji seminarai. Taigi pasirinkęs lituanisto kelią, Girdzijauskas aukštojoje mokykloje susidūrė su sovietinio gyvenimo, pirmiausia akademinio, realybe, tačiau jos išorinių raiškos būdų nepriėmė, o vienu metu ją, tą realybę, netgi esmingai įtakojo. Žinia, ne vienas, o su kitais kurso ir apskritai studijų bičiuliais. Mat apie 1956 m. jis kartu su keliais lituanistais prie Lietuvių literatūros katedros subūrė kraštotyrininkų būrelį, iš kurio ilgainiui išsirutuliojo Lietuvos kraštotyrininkų draugija. Siekdami bent savišvietos keliu sukaupti žinių iš Lietuvos valstybės, kultūros, literatūros, meno ir kitų sričių, lituanistai kreipėsi pagalbos į andainykštę katedros vedėją Meilę Lukšienę (katedrai vadovavo 1951–1958). Ši pasiūlė tokią – kraštotyrinę – veiklos formą, o pagalbos patarė kreiptis į Juozą Jurginį (1909–1994), tada dirbusį Istorijos instituto direktoriaus pavaduotoju ir dėsčiusį

³² Brigita Speičytė, „Lietuvių literatūros istorijos modeliavimo perspektyvos“, in: <http://www.literatura.lt/TXT/E-303/speicyte.htm>, p. 3. Žr. dar: Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos*: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje, (*Literatūra*, 2004, nr. 46 (1), redaktorių kolegija: vyriausioji redaktorė Eugenija Ulčinaite [ir kt.]), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 15, 17.

³³ Iš pokalbio su J. Girdzijausku 2005 04 28. Apie tai Profesorius taip pat parašė minėtoje anketoje, žr.: *Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra 1940–2000*, p. 228–229.

Vilniaus universitete. Girdzijauskas prisimena, kad Jurginis palankiai sutikęs prašymą surengti, šių laikų terminais kalbant, „gyvosios istorijos“ paskaitų: aplankyti svarbesnias Lietuvos istorines vietas ir papasakoti apie jų praeitį. Veikia pernelg nesigirdami ir nesigarsindami, prie Lietuvių literatūros katedros ėmė telktis jaunieji lituanistai ir istorikai. Studentai dažnai keliavo, lydimi Jurginio, taip pat kai kurių kitų dėstytojų; ekskursijose kartais atsiskleisdavo ir kurie ne kurie bendraamžiai, turėję gilesnių už kitus istorijos ir kultūros žinių. Tuo pat metu žinių troškimas buvo maldomas oficialiuose tvarkaraščiuose neskelbiamomis paskaitomis, vykdavusiomis vėlais vakarais. Kitoji Lietuvos istoriją, literatūrą, dailę ir meną dėstė tiek savi (Istorijos ir filologijos fakulteto), tiek kviestiniai (pavyzdžiui, Dailės instituto) dėstytojai. Kraštotyrininkams iš pradžių vadovavo lituanistas Bronius Kmitas, paskui – istorikas Antanas Stravinskas.

Studijų metais subrandintas polinkis visuomeninei veiklai, gebėjimas rasti bendraminčių prasmingiems darbams pasireiškė ne mažiau už mokslinius ženkliais ir prasmingais pasiekimais ir šioje srityje. Šiaip jau Profesorius juos apibūdina perdėm kukliai. Savo *curriculum vitae* Jis rašo: „Sąjūdžio ir Nepriklausomybės metais įsijungiau į įvairių kultūros draugijų ir bendrijų veiklą: Simono Stanevičiaus (tebesu jos seniūnas), Maironio ir Maironiečių, Kristijono Donelaičio, Vinco Mykolaičio-Putino (labai nežymiai), Pasaulio lituanistų bendrijos (pastaruoju metu buvau jos valdybos pirmininkas). Dalyvauju taip pat Krašto apsaugos bičiulių klubo, Mokslininkų sąjungos, Rašytojų sąjungos, Mokslo tarybos, Studijų kokybės vertinimo centro veikloje, esu Klaipėdos universiteto Senato narys“³⁴. Šitie du sakiniai iš tiesų slepia kur kas reikšmingesnius dalykus – darbą kuriant prasmingos veiklos židinius, pirmąjį atkurtosios Nepriklausomybės dešimtmetį formavusius visuomenės raiškos pavidalus, nūnai sudarančius mūsų modernaus kultūrinio, pedagoginio, mokslinio ir pan. gyvenimo raiškesnius bruožus.

Vienas iš reikšmingiausių tokių Profesoriaus darbų – Simono Stanevičiaus bendrijos įsteigimas. Kaip prisimena Profesorius, 1989 m. po šv. Antano atleidų Viduklėje žmonės susirinko bažnyčios šventoriuje

³⁴ LLTI tarybos 2004-09-28 raštas Nr. R5-178 („Juozo Girdzijausko *curriculum vitae*“); saugomas LLTI archyve.

ir svarstė, kokiais visuomeninės veiklos pavidalais geriausia įsijungti į Lietuvos Atgimimą³⁵. Tokios veiklos pavyzdžiu susirinkusiems buvo pasiūlytas garsiausias kraštiečių Stanevičius, XIX a. pradžioje taip pat kėlęs tautinio atgimimo, prasmingos kultūrinės veiklos, kūrybingo gyvenimo idėjas. Vidukliškiam idėja patikusi. Tokiomis aplinkybėmis tų metų liepos 29 d. buvo įkurta Stanevičiaus bendrija. Profesorius nuo pat pradžios buvo jos seniūnas; nuo pat pradžių jam talkino labai gausus bendraminčių ir bendradarbių būrys: Antanas Pocius, Adomas Druktenis, Irena Skurdenienė ir kiti. Pirmiausia eita į mokyklą, ten skatinta gražinti autentiškas pedagoginės veiklos formas, keisti mokymo turinį, šalinti sovietmečio simboliką ir t.t. Dėkingu metu į paruoštą dirvą mesta grūdas netruko duoti skalsų derlių: Viduklės vidurinė mokykla pasikeitė, veikiai tapo Simono Stanevičiaus vidurine, joje padedant Profesoriumi buvo įsteigtas stanevičiukų būrelis. Per dešimtmetį mokinių veiklos laukas dar išsiplėtė: dabar stanevičiukai veikia taip pat Vilniaus S. Stanevičiaus, taip pat Kražių ir Švėkšnos vidurinėse mokyklose. Pati Stanevičiaus bendrija nuo pat įkūrimo dienos yra aktyvi Žemaičių kultūros draugijos (įkurtos veik tuo pačiu metu, 1988 XI 27) narė.

Šiandien bendrijos veiklą žymi daugybė reikšmingų darbų. Svarbiausiuoju iš jų reikia laikyti stiprią bendruomenės dvasią, telkiančią vidukliškius kultūrinei, religinei, politinei ir kitokiai veiklai. Iš šitos stiprios taurinančios dvasios kilo daugybė gražių darbų. Bendrija iki šiol rengia konferencijas, kuriose aptaria, pamini ir visuomenei skelbia žinias apie žymesnius iš to krašto ir apskritai iš Žemaitijos kilusius ar joje dirbusius kultūros, mokslo, literatūros, politikos ir valstybės veikėjus. Konferencijas stengiamasi rengti įvairiose vietose (Viduklėje, 1989, 1994; Kražiuose, 1990, 1995; Vilniuje, 1991, 1998; Raseiniuose, 1992; Švėkšnoje, 1993; Kelmėje, 1996; Šilalėje, 1997; Paupyje, 1998), jose perskaityti pranešimai straipsniu pavidalu publikuojami šio bendrijos leidžiamame originaliame turtingame periodiniame leidinyje *Aitvarai*. Bendrijos siūlymu ir Seimo pirmininko prof. Vytauto Landsbergio pritarimu 1999 m. buvo sudaryta valstybinė Simono Stanevičiaus gimimo 200-ųjų metinių minėjimo komisija. Jai remiant bendrija gavo lėšų, už kurias buvo sutvarkyta Stanevičiaus gimtoji sodyba Kanopėnuose, parengtas naujas *Dainų*

³⁵ Iš pokalbio su J. Girdzijausku 2005 04 28. Bendrijos įkūrimas ir veikla plačiau apžvelgiami: Juozas Girdzijauskas, „Simono Stanevičiaus bendrijos dešimtmetis“, in: *Aitvarai*, 2001, Nr. 11, p. 12–14.

žemaičių leidimas, monumentalni Viduklės krašto istorija³⁶, finansuota nemažai jubiliejinų ir kitokių renginių.

Profesoriaus būta ne tik prie šios, bet ir dar prie vienos bendrijos ištakų. Apie 1989 m. Vilniuje buvo įsteigta Maironio draugija, tiesa, aktyviai veikusi neilgą laiką³⁷. Iš pradžių jai vadovavo poetas Marcelijus Martinaitis; jos centras buvo Vilniuje, paskui jis persikėlė į Raseinius. Šios draugijos įkūrimas ir veiklos pradžia paskatino su Profesoriumi ryšius palaikiusį Panevėžio Vytauto Žemkalnio gimnazijos direktorių Eugenijų Urboną (mokyklai vadovavo 1973–2002) steigti maironiečių būrelį. Būrelis sparčiai plėtė veiklą, maironiečių bendruomenės greit kūrėsi kituose miestuose, tad 1989 m. spalio 28 d. buvo įsteigta Lietuvos maironiečių draugija³⁸, šiuo metu vienijanti apie 4000 narių ir jungianti apie 200 Lietuvos mokyklų. Nuo 1990 m. ji leidžia laikraštį *Sandrava*, išeinantį dukart per metus. Kartu su M. Martinaičiu, Albinu Bernotu, Vanda Zaborskaite, Vytautu Vitkausku ir Juozu Apučiu Girdzijauskas yra maironiečių globėjas. Jis – gausių straipsnių, spausdinamų *Sandravoje*, autorius, taip pat paskaitininkas, veiklus maironiečių susirinkimų, konferencijų ir suvažiavimų dalyvis.

Kartu su Violeta Kelertiene ir Albertu Zalatoriumi (1932–1999) Profesorius buvo vienas iš Pasaulio lituanistų bendrijos kūrėjų. Pastaroji buvo sumanyta kaip visą lituanistiką (institucijas bei paskirus asmenis) vienijanti, jos strategiją apmąstanti organizacija, veikusi pirmiausia informacijos kaupimo ir sklaidos baruose³⁹. Pagrindine bendrijos darbo forma iš pradžių buvo pasirinktos metinės konferencijos – savotiški visų lituanistika suinteresuotų akademinų jėgų forumai, gebėję aptarti lituanistikos tyrimų strategiją, lituanistikos mokslų politikos priežiūrą, lituanistų pamainos ugdymo globą ir t.t. Juose buvo diskutuojama visais aktualiais humanitarinių mokslų klausimais, o pranešimų pagrin-

³⁶ *Viduklė*, sudarytojas Antanas Pocius, vyriausiasis redaktorius Juozas Girdzijauskas, Kaunas: Naujasis lankas, 2002.

³⁷ Iš pokalbio su J. Girdzijausku 2005 04 29.

³⁸ Apie Lietuvos maironiečių draugijos įkūrimą žr.: Eugenijus Urbonas, „Draugijos dešimtmečiui“, in: *Sandrava*, 1999 m. spalio, Nr. 19, p. 1, taip gausiose Lietuvos mokyklų, kuriose veikia maironiečiai, internetinėse svetainėse.

³⁹ Giedrius Viliūnas [ir kt.], „Dėl Pasaulio lituanistų bendrijos reorganizavimo“, in: *I: Tautinio tapatumo ir tautinės kultūros problemos. II: Lietuvis ir lituanistika už Lietuvos ribų XX a., atsakingasis redaktorius Juozas Girdzijauskas, ([Pasaulio lituanistų bendrijos darbai], [t.] 5–6), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 385.*

du parašyti straipsniai – publikuojami atskirais sąsiuviniais⁴⁰. Bėda, kad A. Zalatoriui mirus, kai kuriems autoritetingiems lituanistams iš aktyvesnės veiklos pasitraukus, o į jų vietą jaunesnės kartos mokslininkams nestojus, bendrija savo veiklą šiandien yra beveik nutraukusi. Nurodytosios priežastys turbūt nėra vienintelės, tačiau įvertinti tiek Pasaulio lituanistų bendrijos, tiek VU Filologijos fakultete bei kituose lituanistiniuose Lietuvos centruose besiklostančią padėtį bus galima iš tolesnės perspektyvos.

Profesoriaus mokslo darbai ir mintys, išdėstytos gausiuose pastarųjų metų rašiniuose, liudija apie du kertinius tautinį identitetą remiančius akmenis: lietuvių kultūros tradiciją ir tą tradiciją puoselėjančius bei puoselėsiančius žmones. Pavyzdžiui, žvelgdamas į lietuvių literatūrą, Girdzijauskas jos raidą nuo Mikalojaus Daukšos, paskelbusio patriotinę kultūrinę veiklos programą, ligi Simono Stanevičiaus, atgaivinusio Daukšos idėjas, ir Vinco Kudirkos, ėmusio tas idėjas įgyvendinti, ne kartą⁴¹ apibūdino kaip vieną kelią, turintį tam tikrą pradžią ir vedantį iki pat mūsų dienų. Šie trys kūrėjai Jam atrodo kaip atramos Lietuvos tiltui, kurio išsaugojimas, sustiprinimas ir tolesnė statyba šių dienų žmogui privalo tapti moraline pareiga, gyvenimo įprasminimu ir gairėmis visokeriopai prasmingai veiklai. Apie tai Jis pirmiausia kalba jaunimui: maironiečiams, stanevičiukams ir kitiems. Regis, jo mokinių akyse ir pats Profesorius jau matomas kaip to – Daukšos pradėto, o Stanevičiaus ir Kudirkos toliau statyto – tilto dar viena atrama. Kylanti šalia Mykolaičio-Putino, Lebedžio ir kitų – pačių iškiliausių – XX a. antrosios pusės lietuvių humanitarų.

Įteikta 2005 05 05
Parengta 2005 05 24

⁴⁰ *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir/ar prisitaikymas*, atsakingasis redaktorius Albertas Zalatorius, ([Pasaulio lituanistų bendrijos darbai], [t.] 1), Vilnius: Baltos lankos, 1996; *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse: tyrinėjimų prioritetai, metodai ir naujovės*, atsakingasis redaktorius Albertas Zalatorius, ([Pasaulio lituanistų bendrijos darbai], [t.] 2), Vilnius: Baltos lankos, 1997; *Lituanistika pasaulyje šiandien: darbai ir problemos*, atsakingasis redaktorius Bonifacas Stundžia, ([Pasaulio lituanistų bendrijos darbai], [t.] 3), Vilnius: Baltos lankos, 1998; *Tarpdisciplininiai ryšiai lituanistikoje*, atsakingasis redaktorius Giedrius Viliūnas, (*Pasaulio lituanistų bendrijos darbai*, [t.] 4), Vilnius: Homo liber, 1999.

⁴¹ Juozas Girdzijauskas, „Lietuvos tilto ramsčiai“, in: *Sandrava*, 1999 m. spalio, Nr. 19, p. 12; Rimantas Skeivys, „Lietuvos senos giminės pražuvime sveikos liko...“, *Literatūra ir menas*, 1999 11 06, Nr. 45 (2769), p. 3.